Cumhuriyet Caddesi Üzerine*

Vefa Taşdelen

Kuşkusuz her ilin, hatta her ilçenin bir "Cumhuriyet Caddesi", bir "Cumhuriyet Mahallesi", bir "Cumhuriyet Parkı" vardır. Hatırlıyorum da, İnebolu'da, Orta Camiin duvarına tutturulan, kırmızı zemin üzerine kabartma beyaz harflerle yazılı "Cumhuriyet Caddesi" levhası, şehrin ahşap mimarisiyle uyum içindeydi. Şimdi de "Cumhuriyet Mahallesi"nde oturuyorum, İstanbul'da. Cumhuriyet rejimi, kendi isimlerini ve ideallerini yaşatmak için şehirlere, caddelere, mahallelere, okullara, meydanlara, stadyumlara, hava alanlarına, uygun isimler vermiştir: Atatürk İlkokulu, İnönü Stadyumu, Kazım Karabekir Lisesi, Hürriyet Mahallesi, gibi. İşte "Cumhuriyet Caddesi" de bunlardan biri. Konunun diğer devletlerde, diğer rejimlerde de farklı olduğunu düşünmüyorum. Fransız ihtilalinden sonra, ihtilalin öne çıkardığı "cumhuriyet", "millet", "özgürlük", "adalet", "eşitlik" gibi insanlığı en fazla ateşleyen kavramlar, bir şekilde meydanlarda, caddelerde, sokaklarda yaşatılmıştır. İngiltere'de kraliçeye bağlılık ve bu bağlılık etrafında üretilen değerler, meydanlarda, sokaklarda, parklarda göze çarpar. Tabii ki, dikte edici ve buyurgan bir tarzda olmaması önemli. Şundan eminim: "cumhuriyet", sadece bir yönetim biçimini değil, insanın dünyasındaki çoğulluğu da yansıtacak cinsten. Bu yüzden, hiç kimsenin onu kendisine, kendisini de ona yabancı hissedeceğini zannetmiyorum.

Dünyanın ünlü caddeleri vardır. Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da, Amerika'da, Hindistan'da, Rusya'da, her yerde; çeşitli özellikleriyle öne çıkmış, ünlenmiş caddeler. Bu özellikler çok çeşitli olabilir: zenginliği ile, görkemi ile, yoksulluğu ile, ticaret merkezleri ile, modası ile, borsası ile, festivalleri ile, evsizleri ile, hastaneleri ile, sinemaları ile, sergi salonları ile, meşhur caddeler. Tabii Türkiye'de de çeşitli özellikleriyle öne çıkmış caddeler vardır. Başkent'te Tunalı Hilmi Caddesi, Yüksel Caddesi; İstanbul'da Bağdat Caddesi, İstiklal Caddesi, bu meşhur caddelerden bazıları. Tunalı Hilmi Caddesi'ni bir düşünün: orada herkesi göremezsiniz. Tarzıyla, binalarıyla, ticaret merkezleriyle, yaşayan halkıyla, kendine özgü bir görkemi, seviyeyi, toplumsal sınıf ve statüyü temsil eder. Bağdat Caddesi de öyledir. Bazı işyerleri, sırf isim olsun diye orada bir yer kiralamayı, adres göstermeyi ayrıcalık sayarlar. Cadde bir varoluş mekânı değil, bir sınıf ve statü göstergesidir adeta. Bu caddeler, aynı ruh halini, aynı statüyü, aynı toplumsal sınıfı paylaşmayan insanlar için yabancı bir mekândır. Orada dışlandıklarını, ötekileştirildiklerini hissederler. Sanki baktıkları, gördükleri şeyler kendilerine yadsıyıcı bir mesaj gönderir; "sen buraya ait değilsin" der gibi. Bazı caddeler de vardır, aslında kendi yerli halkı yoktur, fakat diğer yerlerden gelen kişilerle dolup taşar; bir

* Taşdelen, V. (2003). Cumhuriyet Caddesi Üzerine. *Sosyoloji Divanı*, 1, ss. 65-71.

eğlence ve buluşma yeri gibidir. Onlar, belirli bir yerin değil, bütün ülkenin caddeleridir. Herkes onları tanır, şu ya da bu şekilde bir yaşantısı olmuştur içlerinde. Gezmek dolaşmak isteyenler oraya gelirler, çok uzaklardan bile. İstanbul'da İstiklal Caddesi, Ankara'da Sakarya Caddesi, bu tür caddeler arasındadır.

***

Tabii ben "Cumhuriyet Caddesi" derken, Van'daki Cumhuriyet Caddesini kastediyorum bu yazımda, başkasını değil. Van, bir şekilde kendisini Türkiye'nin gündeminde tutan bir şehrimizdir. Çok farklı güzellikleri, zenginlikleri ve lezzetleri vardır. Sadece coğrafi anlamda değil, tarihsel ve kültürel anlamda da. Bir yanında Urartulardan kalma büyük bir miras, diğer yanda Ahlat, Selçuklulardan kalma antik bir şehir. Gölün bir ucunda Nemrut, diğer ucunda Süphan. Van, bu güzellikleriyle, "uzun bir hece" gibidir adeta. Nasıl ki, insanın içinde insanlar varsa, Van'ın içinde de "Vanlar" vardır, Cumhuriyet Caddesi'nin içinde de cumhuriyet caddeleri; gözler ve gönüller sayısınca.

Van hakkında epeyce yazı yazdım doğrusu; toplasam bir kitap olur belki: "Van Türküleri Üzerine Bir Deneme", "Felsefe ve Masal: Van Masalları Örneği", "Geleneksel Van Evleri", "Van Olağanüstüdür", "Göl Okumaları", "Van Hastalığı" (bu sonuncuyu henüz yayımlamadım). Onları yazmış olmama rağmen, ne garip, hâlâ hiçbir şey yazmamışım gibi hissediyorum; sanki içimde anlatmak istediğim, ama bir türlü anlatamadığım bir şey varmış gibi. Neredeyse on beş yıl, Van Gölü'nün etrafında, Van Gölü'nün güzelliklerine övgüler sunarak, bu güzellikleri hissederek yaşadım. Ve hep, bu güzellikler karşısında kalbimin duyarsızlaşmaması temennisiyle. Gerçekte Van'ın güzelliklerine duyarsızlaşmak, imkânsız bir şeydir. Zira o, sürekli olarak kendini hatırlatır, kendi güzelliklerini gösterir. Biz o güzellikleri unutsak bile, o, günün her saatinde, her dakikasında kendisini hatırlatacak bir dönüşüm içindedir; böyle bir emare ile çıkar ortaya. Van, sanki dünyanın bütün güzelliklerinin hülasasıdır. Sanki dünyanın bütün güzellikleri bir arada görünsün diye Allah Van diye bir yeri yaratmıştır.

Tabii ki, Van'ın kültürel, doğal ve tarihsel zenginlikleri, öyle üç beş yazıyla tüketilecek türden değildir elbet; eğer "Van'ı anlattım" deseydim, bu bir talihsizlik olurdu benim için. Ne kadar yazarsam yazayım, ancak onu anlatamadığımı söyleyebilirim. Van'ın doğal, kültürel ve tarihsel güzellikleri konusunda eminim yüzlerce yazı yazmak mümkün. Sadece gölün renk tonları ve ürpertileri üzerine onlarca deneme ve şiir yazmak mümkün. Sonra karlı dağların dibinde mavi bir serinlik içinde türkuaz bir uykuya dalan Van Gölü'nü anlatamamak, sadece anlatılmazlığını hissedebilmek… Eminim bu güzellikler içinde yaşayanlar, güzel yaşamışlardır. Eminim bu güzellikler içinde uyuyanlar, güzel uyumuşlardır. Eminim bu güzellikler içinde inananlar, güzel inanmışlardır, eminim bu güzellikler içinde sevenler, güzel sevmişlerdir. Ve eminim bu güzellikler içinde ölenler, güzel ölmüşlerdir.

***

İlk defa 1992 yılının Temmuz ayının ortalarında tanıdım onu. Sabaha doğru ulaştığım "Kahraman" otelde uyandığımda, pencereden güneş ışınları sızmıyor, adeta odamın içine doluyordu. Öğretmenlik görevine başlayacak olmanın heyecanı içinde, geç kaldım diye fırlayıp kalktım yatağımdan. Oysa daha sabahın çok erken saatleri olduğunu anlayınca, İstanbul zamanıyla Van zamanın, İstanbul uykusuyla Van uykusunun, İstanbul gecesiyle Van gecesinin farkını da anladım. Otelden dışarı çıktığımda, kendimi Cumhuriyet caddesinde buluverdim; Van'ın en işlek caddesinde. Aşağıya baktığımda Göl'ün gümüş gibi parlayan yüzünü, yukarıya baktığımda Erek Dağı'nın bakır renkli bağrını, sağa baktığımda dünyanın en güzel manzarasını, Kurubaş geçidini, Artos dağlarının karlı tepelerini, sola baktığımda

olanca heybetiyle, bir kartal yuvasını andıran Süphan Dağı'nı gördüm. Şehir, koca Erek Dağı'nın kucağında bağdaş kurmuş gibiydi. Nedense şöyle düşündüm: Bu dünya ben gelmeden önce de böyleydi, ben gittikten sonra da böyle olacak. Bu göl, bu dağlar, bu güzellik hep vardı, ama ben onları ilk defa gördüm. İnsan ömrüyle doğadaki yavaş devinim arasında ister istemez bir kıyaslama yapma eğilimi güttüm. Tabii peşinden gelecek cümle belli: "Kimler geldi kimler geçti buralardan. Bu Erek Dağı'nı kimler gördü, bu Artosları kimler seyretti, bu gölün sularında kimler kulaç attı. Bu ifadesi imkânsız güzellikler kimleri büyüledi. Kimler doydu ona, kimler doyamadan gitti; kralından dilencisine, gencinden ihtiyarına, paganından Müslüman'ına…" Bilmem kaç bin defa dolaşmış olduğum Cumhuriyet caddesindeki ilk seferime bu duygular içinde başladım. El dokuması kilim ve halı satan dükkânları, savatlı gümüş işlemecileri, kuyumcuları, peynircileri, balcıları, nefis kahvaltı ve kebap salonlarıyla cumhuriyet caddesi, dünyanın güzelliklerinin ve nimetlerinin sergilendiği bir galeri gibiydi. Kahvaltı salonlarında, otlu peyniri, çatak balı, murtuğa, cacık... zeytinin, sütün ve kaymağın en lezzetlisi, açma ekmeğin en sıcağı, en nefisi. Kebapları, ezmeleri, pideleri, bin bir çeşit yemekleriyle, Lokanta ve kebap salonları. Ama hepsinden önce, otlu peynir, açma ekmek ve çay: kral sofrası, zengin fakir demeden, herkesin nasibi.

Orada Avustralya'dan Almanya'ya, Amerika'dan İngiltere'ye, Fransa'dan Belçika'ya; dünyanın her yerinden turist bulabilirsiniz. Ve mültecileri: İranlı, Afganlı, Pakistanlı, Suriyeli, Iraklı. Rengârenk elbiseler içinde köylü kadınları, yerel kıyafetler içinde Hakkâri'den, Siirt'ten, Bitlis'ten gelen insanları. Ellerinde nefis otlu peynir bidonları ile köylüleri. Ceviz ve bal satanları. Kâğıt mendil satan çocukları. Ercişli topal dilenciyi, -ki o, kimden para koparabileceğini çok iyi bilir. İnanılmaz zenginlik ve yoksulluklarıyla; sessiz sedasız bir arada yaşayanları. Küçük sehpa ve taburelerıyle çay ocakları, metal şekerlikleri kıtlama şekerlerle dolu.

İşte bizim cumhuriyet caddemiz, böyle bir cadde. Sanki bütün Van'ı içine sığdırmak isteyen bir ana şefkati göstermiş. Şimdilerde Van'ın caddeleri çoğaldı, İki Nisan, Kazım Karabekir, Sıhke caddeleri de gelişti. İskele caddesi yine cetvelle çizilmiş gibi, Göle kadar uzanıyor. Türkiye'nin sayılı uzun caddeleri arasında; 9 km. sağa sola sapmadan gidiyor. Caddeler çoğaldı, ama Cumhuriyet Caddesi yine o kalabalığından, o hareketliliğinden, o kozmopolit yapısından bir şey kaybetmemiş. İnsanlar, sanki Van'a değil, Cumhuriyet caddesine geliyorlar. Bu yüzden, "ben Van'a gidiyorum" demelerine gerek yok, Cumhuriyet Caddesi'ne gidiyorum deseler, yeterli. Her zaman kalabalık, her zaman bir bayram ve panayır yeri. Hareketliliğini, canlılığını, neşesini hiç kaybetmez. Belki bu sıkışıklıktan ötürü olsa gerek, Van'ın mimari yapılanmasında her zaman bir sorun olduğunu düşünmüşümdür. Koskoca Van, sanki Cumhuriyet Caddesi'ne sıkışmış kalmış gibidir. Şehrin açılmaya, genişlemeye, nefes almaya, farklı merkezler oluşturmaya ihtiyacı vardır. Son yıllardaki gelişmeler, özellikle depremden sonraki yapılanma tarzı, Van'ın ağırlığını Ercis, Edremit ve Özalp yönünde epeyce dağıtmasına rağmen, Van demek, yine Cumhuriyet caddesi demektir.

***

Cumhuriyet Caddesi'nde, her şey iyi, iyi de, sanki yine de bir eksiklik var sanki. Sanırım bu eksiklik tarih yoksunluğunda. Bizi geçmişin izleri ile karşılaştıracak hiçbir emare yok burada. Ne bir anıt, ne tarihsel bir bina, ne geçmişin ayak izleri; ne eskilerden kalma bir ev, ne eski bir yaşantı alanı. Bu cadde *tabula rasa* gibi adeta; her şey sonradan yazılmış, her şey sonradan oluşmuş. Her şey yeni, her yerde görülebilecek binalar. Milattan kalma, 1000'den kalma, 1500'den kalma, 1900'den kalma; hiçbir şey yok. Son yıllarda bir yandaki parka verilen Faqi Teyran ve diğer tarafındakine verilen Ahmedi Xhani ismiyle, bu tarih ve kültür yoksunluğu giderilmek istenmiş gibi. En eski yapıları, cumhuriyetin ürünleri: Tekel binası, Merkez Bankası binası, Ziraat Bankası binası, Sümerbank binası (yeri çoktan satılmış),

PTT binası (Türk Telekom tarafından yıkılıp yerine yenisi yapılmış), Atatürk İlköğretim Okulu (arsası birkaç yıl önce satıldı). Bu şehirdeki eksiklik, eski Van şehri, bu şehrin hafızası. Dört bin yıl öncesi, üç bin yıl öncesi, bin yıl öncesi, beş yüz yıl öncesi, yüz yıl öncesi, nerede? Eski dokular, eski kokular nerede? Bu şehrin, eski varoluşları bize getirecek manzaraları, dekorları, objeleri yok. Kervanların dinlendiği hanları, eşiklerindeki mermerleri bile aşınmış camileri yok, talebelerin okuduğu medreseleri yok, çeşmeleri yok, taş binaları yok. Bu şehrin tarihi nerede, hafızası nerede?

Tabii bu arada, Evliya Çelebi'nin benzetmesiyle söylersek, uzaktan bakıldığında ayakları üzerine çökmüş deveyi hatırlatan bir kayanın sırtına ve eteklerine kurulmuş olan eski Van şehrini, onun ilk banisi olarak görülen Asur kraliçesi Semramis'i hatırlamak gerekir. Ve onu *Tuşba* ismiyle başkent yapan Urartu kralı Sardur'u ve onun Horhor yazıtlarını. Büyük İskender'in konaklama yerini, Medlerin, Perslerin, Romalıların, Sasanilerin, Bizanslıların, Selçukluların, İlhanlıların, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Osmanlıların, bütün bunların zamana çizdikleri nakışları. Sonra bir yumurtanın simetrisini andıran o büyüleyici çifte kiliseyi, Aziz Paul ve Aziz Petros kiliselerini. Ve kayalara oyulmuş küçük dinsel simgeleri gördüğünüzde ve size "İşte şurada da Vaftizci Yahya Kilisesi varmış" denildiğinde, inancın insan denilen varlığın içinde ne kadar derin ve köklü bir yerinin olduğunu. Sonra Camisi, medresesi, hamamı, şadırvanı ve sosyal yaşam alanlarıyla Mimar Sinan'nın zihninden çıkan Hüsrev Paşa Külliyesini (Restorasyon esnasında birkaç kez uğramıştım, topraktan varoluş fışkırıyordu). Ve kırık minaresinden başka hiçbir şeyi kalmayan Muhteşem Süleyman tarafından yaptırılan Süleyman Han Camiini (bugün restorasyonu tamamlanmış olup ibadete açıktır); onu da hatırlamak gerekir. Ve Kaya Çelebi camiini. Ve Eski Van şehrinin orta yerinde kurumuş ağaç gövdelerini hatırlatan iki kırık minareyi. Ve tabii diğerlerini de. Sonra Türk, Kürt, Ermeni, Acem, Yahudi, Arap ahalisiyle tam bir Osmanlı, bir dünya şehri olan, eski Van'ı. Kaya diplerine kondurulmuş dükkânları, hanları, hamamları, çarşı ve pazarlarıyla, eski Van şehrini. Her şey birbirine karışıyor burada; karışıyor ve insanlığın ortak kaderini anlatıyor; yazıtlarıyla, mabetleriyle, gözyaşı şişeleriyle, sunak yerleriyle, korku ve umudun gözleri olan mazgallarıyla, bir bilinmeze açılan tünelleriyle. Ve hatırlamak gerekir, Erek Dağı'nın gür ve ak köpüklü sularını, ağustosun harında bile kalenin dibine bir buz deryası gibi döken kerhizlerini. Sonra kalenin ayakucundan başlayıp Nemrut'un, Süphan'ın ve Artos'un kucağına doğru uzanan dünyanın en güzel maviliğini: Van Gölü'nü… İşte, yeni Van şehri ve tabii ki Cumhuriyet Caddesi, bu eski Van şehriyle buluştuğunda kendi kaderine ve derinliğine de kavuşmuş olacaktır.

***

Caddeler, bir kitap gibidir. Bakışa göre bilimsel bir kitap, istatistiklerle dolu. Yerine göre bir edebiyat eseri gibi, masallarla, öykülerle, şiirlerle, romanlarla dolu. İçimizden cadde geçmiyorsa, caddeler düşlerimizi süslememişse, el falına bakar gibi, şehrin içinden geçen, ince ve kalın damarlar halinde dolaşan caddeleri yorumlamamışsak, caddeler bize kaldırım, vitrin, tabela, sıra sıra dükkânlar olarak görülür. Ama bir de caddeleri, içlerinde sonsuz caddeler taşıyan insanların varoluş sahnesi olarak düşündüğümüzde, fakirinden zenginine, sağlıklısından sağlıksızına, gencinden ihtiyarına, köylüsünden şehirlisine, evlisinden evsizine, acından tokuna, güzelinden çirkinine, mutlusundan mutsuzuna bir caddenin kendi bağrında ne büyük bir zenginliği, ne büyük bir renkliliği, ne büyük bir çeşitliliği, ne büyük bir dünyayı barındırdığını da anlarız.

Bu kadar yoğunluğu içinde taşıyan Cumhuriyet Caddesi ne Tunalı Hilmi'ye benzer, ne Bağdat caddesine. Hiç kimse kendini garip hissetmez burada, herkesin bir yeri vardır ve herkes kendi yerindedir. Kimseyi dışlamaz, horlamaz. Köylüsü de şehirlisi de, okumuşu da cahili de, zengini de fakiri de, yerlisi de yabancısı da, akıllısı da delisi de, orada kendi

yerindedir. Mutlaka bir hafta sonu ortaya gitmelisiniz. Cumhuriyet caddesinde yeriniz hazır, sizi bekliyor. Oranın havasına kapılmakta zorlanmazsınız. O muazzam kalabalık bir o yana bir bu yana, belli bir ritim içinde üğrünüp dururken zamanın nasıl geçtiğini hissetmezsiniz. Hissedeceğiniz şey, sadece, yaşamın o muhteşem enerjisi ve akışıdır. Bunu zaten güneş ışınlarının canlılığından da anlarsınız. Zira güneş ışınları, hiçbir yerde görmediğiniz bir renk, parlaklık ve canlılık içinde düşer üzerinize. İçinize yeni bir hayat soluğu üflemek ister gibi. Ben kaç kere dirildim yaşamın bu ılık nefesiyle, kaç kere kendime geldim. Eminin, o güneşli hava, o güçlü varoluş duygusu, sizi de saracak, sizi de sarıp sarmalayacak. Bunun karşılığında, Cumhuriyet Caddesi yalnız bir şey ister sizden: Kendisini eski Van şehriyle ilişkilendirmenizi, tarihsiz, köksüz bir cadde ve şehir olarak görmemenizi. Çünkü o bunu hak etmez. Ancak bu işlemi yapmadığınızda, gerçekten Van'ı görmüş ve Cumhuriyet Caddesi'nde yaşamış olursunuz.

İşte bu duygular içinde Van kalesine çıktınız mı, Van'ın bütün güzellikleri sizin olur: Edremit'in, Artos'un, Erek'in, Kalecik'in, Süphan'ın, Göl'ün… Van'ın o büyüleyici güzelliği karşınıza bir ziyafet sofrası gibi açılır. Günün her saatinde farklı bir güzellik, farklı bir oyun sergilenir burada; bir Erek'te, bir Göl'ün üzerinde, bir Edremit'te. Bir zamanlar bir arkadaşım şöyle bir mısra ile hitap etmişti sevgilisine: "Görmedim dünyada senin kadar güzel!" Bu mısra, çok sıradan ve yalın bir ifade; basit gibi geliyor insana. Ama yine de içtenliği ve candan yakarışı ile etkileyici. Ben de Van'a aynı duygularla, aynı içtenlikle sesleniyorum. Tuhaf belki ama şöyle düşünmeden edemiyorum: Güzelliği daha fazla yansıdığına göre, Tanrı, buraya daha yakın olmalı!

***

Şurada durup ağladım, şurada durup gökyüzüne baktım, şurada insanlığın trajedisine tanık oldum, şurada "hanımefendi, bir dakika" dedim, şurada sevgiyi hissettim, şurada aşık oldum, şurada mutluluğu yakaladım. Şurada "hayat denilen şey bu olmalı!" dedim, şurada eşimle birlik yürüdüm, şurada kızımı oğlumu gezdirdim, şurada, işte şurada depreme tutuldum, şurada içimdeki acıyı atabilmek için koştum durdum, koştum durdum! Cadde içinde bir ömür, ömür içinde bir cadde: Şehirlerin ömrü insan ömrüyle sınırlı değildir, ben bunu bilirim. Her şehir, içinde, içinde yaşayan insanlardan daha fazla bir şey barındırır; eski nesillerin ruhu orada yaşar.

Cadde; iç içe. O bana sarılmış ben ona sarılmışım, o beni yaşamış ben onu yaşamışım, o bana katılmış ben ona katılmışım. İkimiz bir olmuşuz, ikimiz bir can olmuşuz. Ama şunu da biliyorum: Ben bir şekilde ırmağın bir yerinden akışın dışına çıkacağım; bir şey olacak, söz gelimi başka bir yere taşınacağım, söz gelimi yürüyemeyeceğim, sözgelimi öleceğim. Ama bu mekan canlılığını hep koruyacak. Tıpkı bizden öncekilerde olduğu gibi, bizimle de, bizden sonra da hep böyle olacak. Mesele onu sevgi ile, kendi ruhumuzu katarak zenginleştirerek, duygularımızla, hislerimizle, değerlerimizle besleyerek geleceğe doğru yönlendirebilmek. Cumhuriyet caddesi de isterim böyle olsun; isterim iyi günler görsün, iyi zamanlar yaşasın; böyle olsun.